

	101
ransen	102
	104
	106
	110
	111
	112
	114
	119
	120
ij	122
tegenwoordigers	123

Inleiding

In grote delen van Afrika is de mondelinge vertelling nog altijd de voornaamste literaire uitingsvorm. De serie *Bibliotheca Africana* beoogt – hoe paradoxaal het ook klinkt – deze mondelinge vertellingen voor het oog zichtbaar te maken. Door in de vertaling de oorspronkelijke vertelstijl te volgen, wordt gepoogd de sfeer van de mondelinge vertelling op te roepen en een impressie te geven van de intimiteit die er heerst tijdens zo'n opvoering die meestal plaatsvindt onder begeleiding van muziekinstrumenten, en waarbij er vrijwel altijd contact is met het publiek.

Terwijl in Europa barden – zoals de blinde Homeros uit de Oudheid of de troubadours uit de Middeleeuwen – reeds lang zijn verdwenen, nemen zij in veel Afrikaanse samenlevingen nog steeds een belangrijke plaats in. Zij stammen vaak uit geslachten die van oudsher verbonden zijn aan koninklijke families en zijn deze van dienst als familiehistoricus, verteller en diplomaat. Deze barden vertellen verhalen waarvan de inhoud min of meer vaststaat en die van generatie op generatie worden doorgegeven, zoals in het middeleeuwse Europa gebeurde met de verhalen over koning Arthur of Karel de Grote.

Naast deze traditionele barden kent Afrika tegenwoordig ook vertellers die jarenlang studie maken van het verleden en door hun onderzoek uiteindelijk tot een synthese over de regionale geschiedenis komen. Van dergelijke vertellers zijn op de plaatselijke markt vaak cassettebandjes met verhalen te koop, maar zelden wordt daarop het verhaal integraal verteld.

De serie *Bibliotheca Africana* staat zowel open voor de traditionele verteller die tracht door te geven wat hij van de voorvaderen heeft gehoord, als voor de meer moderne vertel-

ler die zich vooral richt op het informeren van de mensen met wie hij samenleeft. De vertellers wier verhalen in deze serie worden opgenomen genieten in de regio van hun herkomst grote waardering voor hun prestaties, die het resultaat zijn van jarenlange oefening. Elk deel van de *Bibliotheca Africana* is de neerslag van een unieke gebeurtenis, omdat slechts weinig vertellers in staat zijn tot de intellectuele en literaire prestatie die een integrale vertelling vergt. Een dergelijke tekst wordt slechts verteld bij uitzonderlijke gelegenheden, zoals de begrafenis van een belangrijk man of de inauguratie van een koning.

Het Afrikaanse publiek ervaart de vertellingen als informatie die in een direct verband staat met hun hedendaagse identiteit; het is een tocht door de waarheid waarin zij leven. Voor de Europese lezer zijn zij een (eerste) kennismaking met facetten van de cultuur en geschiedenis van Afrika die doorgaans verborgen blijven.

Het verhaal over de Haayre

Deze 'vertelling over een nomadisch koninkrijk' wordt verteld door de hofbard van Dalla, Aamadu Baa Digi. Hij vertelt over het verleden van de Fulbe (Peul, Fulani), een volk van nomadische veehouders en de machthebbers in de Haayre, een gebied dat tegenwoordig in het district Douentza in Mali ligt.

Het verhaal bespreekt de kracht van de islam, de intriges aan het hof van Dalla, de hoofdplaats van het Fulbe-rijk, de verwikkelingen tussen het kleine Dalla en de toenmalige grootmachten, het Fulbe-rijk (enkelvoud van Fulbe is Pullo) Maasina (1818-1862), het Fuutankoo-be-rijk (enkelvoud van Fuutankoo-be is Fuutanke) of het Toucouleur-rijk (1862-1893), het Franse koloniale bestuur (1893-1960) en het leven tijdens de eerste jaren van de onafhankelijkheid.

Het verhaal strekt zich uit over een periode waarin de macht van de koningen van de Haayre flink is uitgehold, enerzijds door de veranderingen in de politieke situatie in Mali en

anderzijds door de algemene armoede die veroorzaakt is door de droogtes van de jaren zeventig en tachtig. Dit heeft de te-nuur van het verhaal zeker beïnvloed en het is te merken dat de bard het betreurt dat de macht van de koningen tanende is.

De verteller en zijn traditie

Aamadu Baa Digi heeft dit verhaal in 1990 en 1991 samengesteld en aan ons verteld, tijdens ons onderzoek naar de gevolgen van de droogte in de Sahel. Wij ontmoetten Aamadu Baa Digi in 1990 in de ontvangsthut van het paleis van de vroegere koning in het dorp Dalla. Daar wachtten wij op toestemming van de koning om een onderzoek in zijn gebied te starten. Aamadu Baa Digi was een indrukwekkende verschijning: lang en met een natuurlijk overwicht op zijn omgeving. Nadat de koning ons toestemming had gegeven om onderzoek te doen, bleek Aamadu al gauw de aangewezen persoon om ons de geschiedenis van de Haayre en van het hof van Dalla te vertellen. In de twee jaar dat wij hem hebben gekend, is hij een zeer goede vriend van ons geworden.

Aamadu Baa Digi is in 1993 overleden; hij werd verteerd door een onbekende ziekte. Zijn collega in het naburige Booni was reeds in 1990 overleden aan kanker. Met hun dood is veel kennis verloren gegaan. Dalla en de Haayre verloren met Aamadu's dood de laatste nog in de traditie opgeleide bard die de geschiedenis kende.

De beide hofbarden zijn te jong gestorven om hun kennis aan hun zonen door te hebben kunnen geven; hun oudste zonen waren beiden erg jong en volgden in Bamako, de hoofdstad van Mali, een opleiding tot zilversmid. Er was dus nooit een gelegenheid geweest om hen te instrueren als barden.

Er leek een einde gekomen aan een traditie. In Booni waren er nog andere barden, maar die vervulden voornamelijk de functie van zangers op doopfeesten en huwelijken. Een echte opvolger ontbrak dus, tot ons in 1994 het verzoek bereikte van Hammadu Aamadu, de oudste zoon van Aamadu Baa

Digi, of hij een kopie van de banden kon krijgen om de verhalen te leren. In 1997, bij ons laatste bezoek aan de regio, functioneerde hij als de hofbard van Dalla. Hij was jong en onervaren, maar een nieuwe traditie was zo in gang gezet.

De familie van Aamadu Baa Digi Yattara, de hofbard van Dalla, heeft altijd de koning gediend. Zij begeleidden huwelijken en doopfeesten en zij zongen de koning lof toe op feestdagen. Naast deze publieke taak werkten deze barden ook als edelsmeden. Tegenwoordig bezitten de meeste bardenfamilies ook vee en bewerken zij het land.

De hofbard is ook een vertrouwenspersoon van de koning. Hij hoort veel van de geheimen aan het hof. Hij is er bijvoorbeeld bij als de rituele oorlogstrom opnieuw bespannen wordt met een witte stierenhuid. Bij deze gelegenheid moeten de fetisjen in de trommel het daglicht even aanschouwen. De bard houdt dan de fetisjen vast. Hij is een van de weinigen die hieraan niet zullen overlijden.

De vertelling over de Haayre

Aamadu's verhaal is geen gestandaardiseerde tekst. Gedeelten van de inhoud zijn bij velen bekend. Alsof Aamadu Baa Digi een voorgevoel had dat het de laatste kans was om het verhaal over te dragen, heeft hij zijn taak zeer serieus genomen. Voor de inhoud van het verhaal riep hij de hulp in van vele anderen, bijvoorbeeld van maraboets (korangeleerden) en van oude mannen en vrouwen. Bij deze mensen checkte Aamadu een deel van zijn kennis en ook vulde hij zo zijn verhaal aan.

Een deel van het verhaal heeft Aamadu Baa Digi direct aan ons verteld. Een ander deel van het verhaal heeft hij thuis op de band ingesproken. Dat deed hij zonder medeweten van de andere dorpsbewoners. Hij vond het niet nodig dat iedereen wist van zijn inspanningen. De toestemming van de koning van Dalla was blijkbaar genoeg. Hij heeft wellicht de geschiedenis zelfs uitgebreider vastgelegd dan de koning ooit bedoeld heeft, omdat hij naast de verhalen uit dit boek ook verteld

heeft over het naburige koninkrijk Booni en interviews met oude mensen op band vastgelegd heeft.

Het was Aamadu er veel aan gelegen uitvoerig en duidelijk uit te leggen wat hij wist, omdat er volgens hem met de geschiedenis niet te spotten valt. Soms maande hij vriendelijk zijn vrouw en kinderen zich rustig te houden. Het doffe ritmische geluid van stampende houten vijzels en het getokkel van kippen verstoorde zijn concentratie niet, en zo begon Aamadu met het afsmecken van Allahs zegen: '*Bismillahi nasta ilu billaahi.*'

Aamadu heeft een duidelijke bedoeling met zijn verhaal. Hij wil, naar onze mening, met deze geschiedenis aantonen dat Dalla zich allang aan de islam had onderworpen voordat vele andere overijverige moslimleiders het koninkrijk Dalla binnenvielen, onder het voorwendsel dat zij heidenen wilden bekeren, of omdat de inwoners niet goed genoeg moslim waren. Hij demonstreert met verve dat ze toen géén heidenen waren en ook dat later eigenlijk heel Dalla uit korangeleerden bestond.

Aamadu Baa Digi was een zeer devoot en de islam toegewijd man; de islam was de spil van zijn leven. Hij heeft de islam en de devotie van de koningen een zeer centraal thema gemaakt in zijn vertelling over de Haayre. Dit is natuurlijk niet alleen zijn interpretatie van het verhaal. De islam is voor de politieke elite altijd een belangrijk element van hun macht geweest. Dat uit zich ook in de nauwe band tussen de politieke elite en de korangeleerden.

Het verhaal van Aamadu Baa Digi over het binnendringen van de islam in de Haayre wijkt niet af van de wijze waarop de islam elders in West-Afrika is verspreid. Tot op de dag van vandaag trekken korangeleerden rond met hun leerlingen en leven zij van giften. Ook zijn er geleerden die zich voor een bepaalde tijd in een dorp vestigen en daar dan de kost verdienen met het schrijven van koranverzen en het onderwijzen van de gelovigen. Op deze wijze kreeg de leer van de islam voet aan de grond buiten politieke centra als Dalla.

Het is niet bekend wanneer de islam precies in de Haayre is gekomen. Feit is dat de islam al vanaf de negende eeuw in

West-Afrika aanwezig is. Met de claim op een vroege bekering tot de islam heeft de elite van de Fulbe in de Haayre een goed wapen in handen om onafhankelijkheid en een prominente positie ten opzichte van de hen omringende volkeren en gebieden te claimen. Het geeft hun, in retrospectief, ook een superieure positie ten opzichte van het Maasina-rijk van Seeku Aamadu.

Tegenwoordig betwisten andere groepen in de Fulbesamenleving deze positie meer en meer. De vroegere slaven hebben hun eigen verhaal, net als de herders. Zij hebben echter geen barden om hun verhaal te vertellen en geen korangeleerden om het op te schrijven.

De huidige politieke betekenis blijkt ook uit de keuzen van Aamadu Baa Digi. Hij is de hofbard van de huidige koning/chef van Dalla en moet deze dus steunen. Deze koning stamt direct af van Baa Bulkaasum. Aamadu laat zich positief uit over Baa Bulkaasum, zijn goede neef Moodi Mboolaahi en de opvolger in de koloniale tijd, Yerowal, die ook weer een achterkleinkind is van Baa Bulkaasum. De koningen die niet in deze familielijn passen, behandelt hij met minder respect. Met name Allaay Baa, die waarschijnlijk altijd al opponent was van Moodi Mboolaahi, wordt niet als een zeer goede koning afgebeeld. De intriges die Aamadu beschrijft zijn natuurlijk in tegenspraak met het islamitische ideaal. Dit probeert hij te verbergen door de goede leiders af te schilderen als buitengewoon deugdzzaam.

Een ander detail dat opvalt is het gebruik van het woord 'zwarte'. Nog steeds voelen de Fulbe, die lichter van huidskleur zijn dan de meeste Afrikanen, zich superieur aan de hen omringende volkeren, zoals de Dogon, de Bozo-visseren in de binnendelta van de Niger en de *rimaybe*, hun eigen voormalige slaven. Daarbij komt dat de Fulbe zich op dit moment overheerst voelen door een 'zwarte' westers opgeleide Bambara- en Malinke-elite uit het zuiden van Mali. Daardoor voelen zij zich achtergesteld. De term 'zwarte' verwijst dus vooral naar 'de andere(n)', en dan heeft het vaak een negatieve klank.

De term 'zwart' verwijst naar een sociaal onderscheid. Aangezien de politieke elite en de korangeleerden zich in de

afgelopen decennia vermengd hebben met hun voormalige slaven, door hen als bijvrouwen te huwen, is de huidskleur van deze twee groepen gewoon even zwart als de rest. Wanneer Aamadu het heeft over 'wij zwarten', bedoelt hij 'wij Afrikanen'.

De stijl van de opvoering

Aamadu Baa Digi's stijl bij deze vertelling is niet die van de vertelkunstenaar die met rappe tong indruk wil maken. Vaak genoeg, als hij op dreef is, is te horen dat hij die andere stijl wel degelijk machtig is. Dan wint zijn enthousiasme het van zijn geduld en spreekt hij met de ritmische cadans die zo typerend is voor professionele Afrikaanse vertellers. De afstammingslijnen van bepaalde koningen worden bijvoorbeeld ritmisch opgezegd. Dit ritme zorgt ervoor dat zo'n genealogie lang onthouden kan worden. Maar vaak spreekt Aamadu langzaam om er zeker van te zijn dat de geschiedenis niet verkeerd begrepen zal worden.

Een stem doet meer dan woorden naast elkaar zetten. Droefheid, verontwaardiging, boosheid, trots en schaamte zijn allemaal in Aamadu's stem te horen. Zoiets valt weg in een gedrukte tekst. Aamadu gebruikt vaak uitroepen om emoties uit te drukken, maar die zijn nauwelijks in het Nederlands te vertalen. Zo geeft *aywa* berusting aan: 'zo is het nu eenmaal'. En *haya* drukt verbazing uit, terwijl *ap* diepe verontwaardiging verwoordt. Deze termen zijn vertaald met woorden zoals 'welnu', 'zo', 'hé!' of 'tsja', in een poging de bedoelde emotie weer te geven. Een geschreven tekst is maar een zwak aftreksel van gesproken taal.

Aamadu gebruikt vaak de directe rede, waardoor de vertelling levendig wordt. Soms reciteert hij op deze manier hele conversaties. Het 'hij zei' tussen de gereciteerde zinnen geeft ritme aan de vertelling. Een enkele keer is Aamadu zodanig in het vertelritme dat hij het 'hij zei' ook gebruikt als er duidelijk meer personen aan het woord zijn. Daardoor ontstaat er vaak

een patroon van gelijkklinkende zinnen, die de opvoering structuur geven en het tot een plezier voor het oor maken.

Water en weiden: de vroege geschiedenis van de Haayre

Haayre betekent 'steen', 'rots' of 'berg' in het Fulfulde – de taal van de Fulbe – en verwijst naar de tafelbergen die het landschap bepalen. Deze tafelbergen rijzen op uit een enorme zandvlakte die het grootste deel van het jaar droog en stoffig en overwegend bruin van kleur is. De regio kent een regen-seizoen van hooguit drie maanden, van juli tot en met september. De regenval is zeer onregelmatig, zowel in tijd als in ruimte.

De droge tijd duurt negen maanden. Na de regentijd doet de zon het land snel verschroeien. In januari-februari jaagt de Harmattan-wind koude lucht en stof en zand over het land. Van maart tot en met juni maakt de hitte het leven zwaar. Zes maanden droogte hebben alle hulpbronnen uitgeput, maar het duurt nog enkele maanden voordat de eerste regens komen, en nog langer voor er weer gras op de weiden staat en de gierst, het basisvoedsel, geoogst kan worden.

De bergen spelen een belangrijke rol in de waterhuishouding. Zij zijn de watertorens van de Haayre. Het naar beneden stromende regenwater verzamelt zich in poelen en meren. Ook zijn er hier en daar bronnen die mens en dier het hele jaar van water kunnen voorzien. Op de meeste plaatsen zit het grondwater minder dan tien meter diep. De regen bepaalt het gebruik van het land: boven op de bergen is vaak goede weidegrond en aan de voet van de bergen zijn de betere akkers te vinden.

Het landschap heeft een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis. De bergen zijn in het verleden toevluchtsoord geweest voor mensen die op de vlucht waren voor volkeren die slaven roofden (waaronder ook de Fulbe). De bergen boden ook uitstekende verdedigingswerken tegenover onder anderen de Tuareg, die probeerden de dorpen van de Haayre te

plunderen. Dalla en Booni, twee hoofdplaatsen van de Fulbe, zijn daarom op beschutte plekken bij de bergen gesitueerd.

Reeds in veertiende-eeuwse kronieken wordt de Haayre genoemd als het woongebied van verschillende groepen mensen. De gebieden bij en op de bergen zijn heel lang bewoond geweest door boeren en jagers-verzamelaars. Deze boeren woonden waarschijnlijk vooral in de bergen, aan de voet van de bergen en in de Feero, een zone met dicht struikgewas die zich uitstreckte tot dertig kilometer van de bergen. De regio's de Seeno en de Gourma – ten zuiden en ten oosten van de Haayre – kenmerkten zich door zandduinen. Hier was alleen in het regenseizoen water en daarom waren zij slechts in die korte periode bewoond.

Om deze vertelling over de Haayre te begrijpen is het zinvol stil te staan bij de vroege geschiedenis. Relevante ontwikkelingen voor de Haayre beginnen al eeuwen geleden in de binnendelta van de rivier de Niger. Dit is een vlakte die net zo groot is als twee derde van Nederland en die elk jaar in de regentijd onderstroomt. Daardoor is dit gebied rijk aan vis, terwijl in de poelen rijst kan worden geteeld. Als het water zich terugtrekt blijven er weidegronden over van *burgu*, een voedzaam grassoort. Visserij, veeteelt, rijstbouw en gierstbouw hebben elkaar altijd afgewisseld en leverden een goede opbrengst.

Wie de binnendelta beheerste had macht. Het was echter noodzakelijk ook de droge gebieden te beheersen, omdat tijdens de overstroming het vee niet in de binnendelta kon blijven.

Op basis van het veelvormige ecosysteem ontstonden er ook gevarieerde sociale patronen. Daarbij eisten de Fulbe-veehouders al snel een belangrijke politieke rol op. Zij vormden echter geen eenheid, maar waren onderling verdeeld in verschillende clans die regelmatig met elkaar overhoop lagen over de hegemonie over het gebied.

Op het politieke toneel was ook een belangrijke rol weggelegd voor groepen Bambara, die hun basis hadden in Segou. In het noordelijk deel van de binnendelta waren de

Songhay en de Tuareg de voornaamste tegenspelers van de Fulbe.

Vanaf de zeventiende eeuw ontstond er een machtsvacuüm waarin vele kleinere krijgsheren probeerden de zeggenschap over gebiedsdelen te krijgen. Het centrale deel van de binnendelta werd in deze onrustige tijd overheerst door de Fulbe.

In deze tijd migreerden groepen Fulbe uit de binnendelta naar andere gebieden, zo ook waarschijnlijk de Fulbe-heersers die de Haayre zijn binnengetrokken. Zij troffen daar geen leeg gebied aan: boeren en veehouders leefden er al lange tijd. De Haayre werd in die tijd niet overheerst door een groot rijk en er was geen centrale macht. Waarschijnlijk waren de Fulbe-veehouders georganiseerd in kleine groepen die voor een deel leefden van het beroven van andere groepen.

Deze invasie uit de binnendelta bestond uit een groep krijgsheren met de familienaam Dicko. Zij slaagden erin de macht te verwerven over de al in het gebied aanwezige groepen. De krijgsheren vormden geen centraal bestuurde rijken, maar leidden rondtrekkende en plunderende legers. Het is te vroeg om in dit stadium te spreken van 'nomadische koninkrijken'.

Volgens de mondelinge overlevering van de Fulbe zouden echter de eerste Fulbe-heersers het gebied in gekomen zijn als jagers. Zij waren drie broers, Galle Maana, Hamma Maana en Alu Maana, zoons van Siire Jam Alla en zij kwamen met hun honden. De oudste broer vestigde zich in het gebied rond Kanyume (in de Gimballa, het merengebied in het noordelijke deel van de binnendelta), de middelste broer in het gebied rond Joona (in de Gimballa) en de derde en jongste broer vestigde zich in de Haayre. Die laatste was Alu Maana. Tot op de dag van vandaag heet de Haayre voor de Fulbe 'Haayre Alu Maana'. De drie broers Maana zijn de voorvaders van de *wee-beebe* wat zoveel betekent als 'zij die op gieren lijken'. Deze groep van 'machtige mannen' vormt tot op heden de politieke elite in de Haayre. Het verhaal in dit boek begint op het moment dat Alu Maana zich manifesteert als koning of leider van de Fulbe.

De Fulbe maatschappij in Haayre in de negentiende eeuw

Aan de politieke instabiliteit in de binnendelta kwam een einde aan het begin van de negentiende eeuw. Onder leiding van Seeku Aamadù, een door de islam geïnspireerd krijgshoofd, kwam de binnendelta volledig onder de controle van de Fulbe. Dit rijk is bekend onder de namen 'Maasina' en 'Diina'. Het werd gevestigd na de beslissende slag bij Nukuma in 1818 waarin de Fulbe de Bambara van Segu vernietigend versloegen. Seeku Aamadù vestigde zijn regering in Hamdallaay. Onder zijn leiding werd het bestuur over de binnendelta en buitengebieden gereguleerd door een theocratisch regime en door een groot staand leger met vertakkingen in de buitengebieden.

De nomadische veehouders moesten zich vestigen in dorpen. De trek met het vee werd centraal georganiseerd en de familie bleef het hele jaar op dezelfde plek wonen. Het vee werd tijdens de overstroming van de weiden in de binnendelta van de Niger de Gourma en de Haayre ingestuurd onder de hoede van een of meer zonen of het hoofd van het huishouden, eventueel vergezeld van een (van zijn) vrouw(en). Deze trek volgde tamelijk vaste routes, die door het leger werden bewaakt. De nomadische Fulbe hebben zich slechts schoorvoetend onderworpen aan deze regels. De meeste dorpen van veehouders behielden het karakter van doorgangskampen met de zo typerende hutten. In deze tijd krijgt ook de slaven economie vorm. Vele dorpen in de bergen worden tot slavernij gedwongen.

De koninkrijken van Kanyume, Joona en Dalla (de Haayre) waren belangrijk voor het Maasina-rijk. Zij vormden de eerste verdedigingslinie tegen de in het noorden rondtrekkende Tuareg en andere bedreigingen in de Gourma. De weidegronden die deze koninkrijken controleerden werden steeds belangrijker, omdat vee een belangrijke rol had in de expansie van het Maasina-rijk: tijdens de overstroming van de binnendelta ging het vee naar deze koninkrijken.

Omgekeerd konden de veehouders uit de droge gebieden gebruikmaken van de binnendelta in de droge tijd. Merkwaar-

dig genoeg maakten zij hier maar weinig gebruik van. Niettemin speelt de ecologische relatie tussen binnendelta en Haayre tot vandaag de dag een belangrijke rol.

Seeku Aamadu regeerde niet alleen. Hij stelde een raad van wijze mannen in en decentraliseerde een deel van zijn macht. De structuur van het leger vormde de basis van het gedecentraliseerde rijk. Het rijk werd opgedeeld in vijf provincies met elk een militaire commandant. Onder hem vielen de lokale vorsten zoals bijvoorbeeld de koning van de Haayre. De grenzen van het rijk waren niet zo duidelijk. De mate van controle nam vanaf de kern naar buiten toe af. De binnendelta was de kern van het rijk. Daarbuiten kwamen de wachtzones voor het vee, en dan pas de zomerweiden zoals de Gourma en de Seeno die beheerst werden door de vorst van de Haayre.

Volgens de orale tradities uit de binnendelta maakte de Haayre integraal deel uit van het Maasina-rijk. De Haayre-Seeno wordt genoemd als een van de vijf provincies. Deze vertellingen maken melding van namen van belangrijke oorlogsheren die ook in Aamadu's vertelling voorkomen, zoals Bulkaasum Tayru en Seyooma Tayru, achter-achterneven van Alu Maana.

Baa Bulkaasum, een ander belangrijk personage in Aamadu's verhaal, was koning van de Fulbe in de Haayre op het moment dat Seeku Aamadu zijn rijk vestigde in de binnendelta. Volgens Aamadu Baa Digi was Baa Bulkaasum helemaal niet blij met de opkomst van het Maasina-rijk. Hij weigerde zich eraan te onderwerpen. In de loop van de tijd werd zijn macht ondermijnd door verraad vanuit zijn familie, onder anderen zijn eigen zonen op één na. Uiteindelijk moest hij vertrekken, maar, zoals wordt beklemtoond door Aamadu Baa Digi, zonder zich te onderwerpen.

De zonen van Baa Bulkaasum streden om de troon, maar kregen die uiteindelijk niet van Seeku Aamadu. In plaats van hen werd uiteindelijk een andere 'verrader', Muulaay Hammadi Barke, aan het hoofd gezet. Deze werd op zijn beurt weer dwarsgezeten door zijn rivalen, zodat ook hij ten val kwam.

Door al deze intriges was het aanzien van Dalla zo gedaald dat Seeku Aamadu kon ingrijpen. Hij zette zijn zoon in Dalla, die uiteindelijk een zoon van een van de rivalen, Moodi Mboolaahi, aan het hoofd zette. Dit betekende een breuk met de erfelijke opvolging van de troon zoals de Fulbe die kennen. Volgens die regels moest namelijk de opvolging per generatie worden bepaald: dus eerst alle broers en pas daarna de kinderen van de zittende koning, en die ook pas nadat de oudere kinderen uit dezelfde generatie geweest zijn. Soortgelijke intriges rond de opvolging zouden later het Maasina-rijk zelf verzwakken.

(De mensen in de Haayre menen tegenwoordig dat zij onafhankelijk van het Maasina-rijk zijn gebleven. De gebeurtenissen ten tijde van Moodi Mboolaahi lijken dit echter te weerleggen. In elk geval is de Haayre erg beïnvloed door Maasina.) Het hof van de Haayre werd definitief gevestigd in Dalla. Evenals in de binnendelta van de Niger werden er in de Haayre vaste trekroutes met speciale doorgangen ingesteld.

De islam, de 'staatsideologie' in het Maasina-rijk, leek in deze periode in de Haayre zijn intrede te doen. (De Fulbe in de Haayre ontkennen dit echter. Zij claimen dat zij zich al eerder tot de islam bekeerden, en zich dus niet hoefden te onderwerpen aan het Maasina-rijk. Het verhaal over Moodi Tawhidi, die 'de islam naar de Haayre bracht', waarmee de vertelling begint, moet deze bewering ondersteunen.)

In deze tijd werden de sociale verschillen die al vóór de negentiende eeuw aanwezig waren groter. Deze verschillen waren de basis van de indeling van de Fulbe-maatschappij in de Haayre, ondanks de vele veranderingen in de inhoud van taken en werkverhoudingen na de negentiende eeuw.

De maatschappij was hiërarchisch. De hiërarchie maakte een onderscheid tussen vrijen en onvrijen: edelen tegenover slaven. Dit werd uitgedrukt door middel van onder meer taboes op werk en bepaalde vormen van sociale omgang. Overtreding van de taboes kon nog steeds tot veel ophef bij de leden van de verschillende sociale strata leiden.

Boven aan de hiërarchie stond de politieke elite (de *wee-beebe*) samen met de religieuze elite van korangeleerden

(*moodibaabe*, in het Frans 'marabout'). Daaronder stonden de herders (*egga hodaabe*) en de handelaren en adviseurs van de koning (*jaawambe*). Nog een positie lager waren de 'kasten' (*nyeeybe*), waartoe onder anderen barden behoorden. Onderaan stonden de slaven (*rumaybe*).

Die slaven waren ook weer onderverdeeld in huisslaven en slaven die in aparte dorpen woonden. Binnen elke groep slaven waren er leiders (die vaak ook zelf slaven hadden). In principe behoorde de koning tot de politieke elite. Hij was omgeven door raadslieden. De tijdens plundertochten en oorlogen buitgemaakte mensen, dieren en goederen werden verdeeld over de families van de politieke elite en de herders die hieraan hadden deelgenomen. Ook de raadslieden kregen hun deel.

Men zegt soms dat al het vee van de herders eigenlijk van de politieke elite van machtige mannen was, omdat die het ooit bij hen te hoeden hebben gegeven. Al het vee was oorlogsbuit in deze versie van de bezitsverhoudingen.

De slaven deden al het zware werk voor de 'vrijen' of 'edelen', de verzamelnaam voor alle andere groepen. Tot vandaag de dag is deze arbeidsverdeling herkenbaar. Een edele zal liever betalen om zware arbeid te laten verrichten dan het zelf doen. Slaven zijn tegenwoordig natuurlijk vrij, maar dat betekent niet dat zij grond in eigendom hebben. Dat geldt alleen voor grond die zijzelf in cultuur hebben gebracht na hun vrijlating. Tot op heden zijn de gronden rond de gevestigde dorpen in het bezit van de politieke elite.

De religieuze elite had als taak om de koning van kracht te voorzien via advies en magische praktijken. Zo waren er aan het hof van de Haayre (in Dalla) belangrijke fetisjen die waakten over de macht van de koning. Deze fetisjen bestaan nog steeds.

Natuurlijk leeft deze hiërarchie niet meer zo strikt in het moderne Mali. De elite heeft geen formele macht meer over de slaven en de andere groepen. Het onderscheid tussen edele en niet-edele is echter nog steeds belangrijk in onder meer de dagelijkse omgang en in de verdeling van arbeid, in sekseverhou-

dingen en in de perceptie van arbeid. Grenzen tussen de groepen vervagen; met name op het gebied van politieke macht en op het gebied van landbouw, omdat bijna iedereen afhankelijk is geworden van een mengeling van veeteelt en gierstverbouw. Aamadu's hervertelling van de geschiedenis is dus ook te lezen als een lofzang op 'de goede oude tijd'.

Naast opdeling in sociale groepen kenden de Fulbe een duidelijke organisatie via verwantschap. Die verwantschapsrelaties hebben altijd een belangrijke rol gespeeld. Ten eerste waren er politieke verwickelingen tussen de grote afstammingsgroepen. Hieruit kwamen onder meer splitsingen van de Fulbe-rijken voort. In de verhoudingen tussen verschillende koningen en belangrijke krijgsheren speelden verwantschapsrelaties ook een rol.

Ten tweede impliceerde de ene verwantschapsrelatie meer solidariteit dan de andere; tussen kinderen van een broer en een zus bestond bijvoorbeeld een schertsrelatie, hetgeen een geritualiseerde steunrelatie met zich meebracht. Tussen twee broers bestond op grond van leeftijdsverschil een hiërarchische machtsrelatie, evenals tussen vaders en zonen. Verder bestond er een mijdingsrelatie met schoonfamilie, een zeer complexe groep tegenover wie het gedrag was omgeven met taboes. Zoals blijkt uit het verhaal waren de taboes een heikel onderwerp van discussie tussen mensen die elkaar de macht betwistten.

De veranderingen in de tweede helft van de negentiende eeuw

Met de dood van Seeku Aamadu in 1848 kwam er een kentering in de stabiliteit van het rijk. Met name onder de derde koning, Aamadu Aamadu, de kleinzoon van Seeku Aamadu, wankelde het Maasina-rijk en werd het uiteindelijk omvergeworpen door een andere Fulbe-macht die uit het westen kwam: de Fuutankoobe die onder leiding stonden van Al Hadj Umar. Ook Al Hadj Umar had net als zijn voorganger Seeku Aamadu een religieuze roeping.

De Fuutankooobe, of ook wel Toucouleur genoemd, kwamen uit het noorden van wat nu Senegal is. Zij overwonnen het Maasina-rijk en het Segu-rijk met de vuurwapens, die zij via handel aan de Senegalese kust hadden weten te verkrijgen. Bovendien was het Maasina-rijk intern verzwakt door ruzies en intriges rondom de opvolging van de koning. Met hun komst brak er in de binnendelta van de Niger en aangrenzende gebieden zoals de Haayre een chaotische tijd aan. Het Fuutankooobe-rijk was met name gebaseerd op exploitatie van de bevolking door belastinginning. Een belangrijk bestuurscentrum van dit rijk was Bandiagara.

Moodi Mboolaahi, de 'zetbaas' van Seeku Aamadu's zoon, regeerde tot de komst van de Fuutankooobe. Het lijkt erop dat de politieke en militaire onrust in de omliggende regio's ook de Haayre besmette. Er kwamen problemen met de Fuutankooobe die hun macht vooral uitdrukten in exploitatie van en geweld tegen de politieke elite van het Maasina-rijk om zo elke oppositie de kop in te drukken. Moodi Mboolaahi werd uiteindelijk, samen met zijn broer Sambo Mboolaahi, geëxecuteerd door de Fuutankooobe.

Ook in deze periode speelden intriges tussen verschillende families een belangrijke rol. Moodi Mboolaahi werd vervangen door een Allaay Baa. Dit leidde tot grote interne strubbelingen in Dalla. (De families van Moodi Mboolaahi en van Allaay Baa hebben tot op de dag van vandaag een slechte relatie.) Later keerde het tij en kregen de nakomelingen van Moodi Mboolaahi het koningschap terug. (De huidige koning van Dalla, Haamidu Yerowal, is een achterkleinkind van een broer van Moodi Mboolaahi.)

Allaay Baa was de meest prominente koning van de Haayre in de tweede helft van de negentiende eeuw. Hij regeerde een aantal jaren en werd toen afgezet en vervangen door koningen die ieder een paar dagen tot een paar jaar hebben geregeerd. Deze korte regeerperioden duiden op veel politieke onrust.

Allaay Baa kwam aan het eind van de heerschappij van de Fuutankooobe nogmaals aan de macht. Hij regeerde toen slechts over minder dan de helft van de Haayre, omdat het rijk

verdeeld was geraakt vanwege interne strubbelingen. Anderen beweren echter dat de Fuutankooobe Dalla in tweeën hebben gedeeld, omdat zij de Haayre te machtig vonden. In elk geval ontstond in deze periode een nieuw Fulbe-koninkrijk: Booni.

De eerste koning van dit koninkrijk was Maamudu Nduul-di. Hij was een neef van Moodi Mboolaahi, en een zoon van Aamadu Baa Bulkaasum (de loyale zoon van Baa Bulkaasum). Maamudu Nduuldi was echter opgevoed door Moodi Mboolaahi. Al vroeg bleek dat hij over grote kwaliteiten beschikte, en dat zijn rivalen in Dalla hem wilden vermoorden. Moodi Mboolaahi stuurde hem toen naar het gebied van de Mossi in het noorden van Burkina Faso. Daar was hij veilig. Toen de Haayre herhaaldelijk geplunderd werd door de Tuareg smeekte de bevolking Maamudu Nduuldi om terug te komen. Hij versloeg de Tuareg met een leger waarin alle sociale klassen en alle etnische groepen waren vertegenwoordigd. Daarna stichtte hij zijn eigen rijk in Booni (met toestemming van de Fuutankooobe).

Booni heeft als zelfstandige eenheid maar heel kort kunnen bestaan. Met de komst van de Fransen werden de machtsverhoudingen opnieuw gedefinieerd.

De koloniale tijd

In 1893 veroverden de Fransen Bandiagara en aansluitend de Haayre. In de koloniale tijd veranderde er veel in de Haayre. Een eerste belangrijke verandering was van bestuurlijke aard. Er werden nieuwe grenzen getrokken en kantons, kleine bestuurlijke eenheden, ingesteld. De koningen werden in deze nieuwe structuur 'chefs de cantons' en in die hoedanigheid waren zij directe verantwoording verschuldigd aan de Franse ambtenaren. Zij moesten aan hen ook belasting afdragen. Kort gezegd verdween hun zelfstandigheid. Dit is echter een rekbare situatie gebleken. Sommige 'chefs de cantons' creëerden veel manipulatieluimte en konden zo een heel onafhankelijk bestaan leiden. Deze chefs werden beschermd door de ko-

loniale overheid, zolang zij de rust in hun kanton wisten te bewaren en konden zodoende veel langer aanblijven als chefs.

De Franse 'pacificatie' was ingrijpend. Het was afgelopen met het oorlog voeren, het roven van slaven en het plunderen van andere volkeren. Het gevolg was dat de elites in de kleine koninkrijken zoals die van de Haayre (Dalla en Booni) een belangrijk deel van hun inkomsten kwijtraakten.

Het Franse bestuur leidde ook tot rust in het gebied, waardoor de beschikbare open ruimte, de vlaktes met weidegronden, ook bewerkbare grond werd. Dit had een invasie van boeren in de vlaktes tot gevolg en daardoor een enorme uitbreiding van de akkers. Boeren hoefden nu niet meer bang te zijn voor plunderende bendes van de Fulbe en de Tuareg.

De afschaffing van de slavernij was deel van de Franse politiek. West-Afrikaanse prekoloniale rijken, zoals die van de Fulbe, leunden voor een groot deel op slavenarbeid. Afschaffing van de slavernij betekende ontwrichting van hun economie en daarom deden de Fransen het geleidelijk aan. In de praktijk werd slavernij vaak nog oogluikend toegestaan. Door verzet van de lokale chefs werd de slavernij in de Haayre feitelijk pas na de Tweede Wereldoorlog afgeschaft.

De komst van de Fransen betekende wederom een rommelige periode ten aanzien van de troonsopvolging. Allaay Baa was degene die in de strijd tegen de Fransen uiteindelijk het voortouw nam. Na zijn dood hielden de Fransen in eerste instantie de Fuutankoobe als hun zetbazen in Bandiagara door de vorming van een protectoraat. Daar regeerde Aguibou, een broer van de overleden vorst Tijjani en zijn opvolger Aamadu, die voor de Franse troepen was gevlucht naar Niger. De Haayre viel onder Bandiagara tot de opheffing van het protectoraat. Kort daarop werd Nuhun Mbabi koning van de Haayre. Hij regeerde zestien jaar, daarna werd Yerowal, zijn zoon, koning. Hij regeerde vierenvijftig jaar, tot zijn dood in 1966.

Aamadu Baa Digi vertelt hoe eerst Nuhun en later Yerowal het koloniale bestuur hebben kunnen manipuleren. Hij wijdt een belangrijk deel aan de slavernij. Een ander punt is het ge- en misbruik van tolken. Ten slotte komt de scholing aan bod.

De lange regeerperiode van Yerowal zegt iets over de stabiliteit in die tijd. Ook de chefs van Booni en het Songhaykanton Hombori regeerden beiden meer dan vijftig jaar. Zolang ze samenwerkten met het Franse bestuur, konden zij hun positie handhaven. De Fransen zagen in ruil daarvoor vormen van machtsmisbruik tegenover de bevolking door de vingers.

Onder het Franse bestuur hebben de leden van politieke elite, de weehéebe, zich dus een prominente positie naast het overheidsapparaat weten te verwerven. Sommige maatregelen van de Fransen hadden echter een andere doorwerking in de Fulbe-maatschappij in de Haayre. De slaven emancipeerden zich geleidelijk aan en gingen zich steeds onafhankelijker van hun voormalige meesters opstellen. De macht van de koning werd hier aanzienlijk beknot, hoewel door middel van manipulatie soms nog het een en ander mogelijk was.

Uit het verhaal blijkt dat de komst van onafhankelijk Mali in 1960, hieraan een eind maakte. Aanvankelijk speelde Hammadun Dicko, een Pullo uit Joona, een prominente rol. Hij bracht het tot minister. Door manipulaties verloor zijn partij, de PSP, echter de verkiezingen na de onafhankelijkheid van de RDA. Hij werd door de RDA gevangengenomen en uiteindelijk vermoord. De dood van Yerowal in 1966 is daarom ook een symbolisch einde. Het einde van de Haayre als koninkrijk. Hij was de laatste koning die zijn onderdanen nog echt om zich heen had, die nog 'regeerde' met een raad van wijze mannen en met een belangrijke rol voor de groep van adviseurs, de jaawambe. Yerowal kon zijn slaven nog commanderen. Hij is ook de laatste koning geweest die de oorlogstrommel heeft laten repareren en die de belangrijke fetisjen daarin met de juiste zorg behandelde. De huidige chef van Dalla heeft de oorlogstromel kapot in een hoek van zijn huis liggen en de fetisj heeft hij nooit uit het huis van zijn voorganger opgehaald. De macht van de koningen van de Haayre is definitief verdwenen.

Mirjam de Bruijn en Han van Dijk

Geraadpleegde literatuur

- Angenent, C. en A. Breedveld, 'Les peuples mandingues dans un conte peul', in: M. de Bruijn en H. van Dijk red., *Peuls et Mandingues: Dialectique des constructions identitaires*, Karthala, Parijs 1997, p. 193-219.
- Breedveld, A., *Form and Meaning in Fulfulde: A morphophonological study of Maasmankooze*, Onderzoekschool CNWS, Leiden 1995.
- Bruijn, M. de, en H. van Dijk, *Arid Ways: Cultural Understandings of Insecurity in Fulbe Society, Central Mali*, The-la Publishers, Amsterdam 1995.
- Robinson, D., *The Holy War of Umar Tal: The Western Sudan in the Mid-Nineteenth Century*, Clarendon Press, Oxford 1985.
- Sanankoua, B., *Un empire peul au XIXe siècle: La Duna du Maasina*, Karthala - ACCT, Parijs 1990.